

شعر جنگ

په روايٽ هم و دشني

(برگ طاري قراموش شده از تاریخ ادبیات ایران: ۱۳۵۹-۱۳۸۹)

کامياب عابدي

ماهک

45clp

سرشناسه: عابدی، کامیار، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور:
شعر جنگ به روایت غیررسمی
(برگ‌هایی فراموش شده از تاریخ ادبیات ایران: ۱۳۷۹-۱۳۵۹) /
کامیار عابدی.

مشخصات نشر:

تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری جهان کتاب، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری: ۳۸۴ ص؛ ۲۱/۵ س.م

فروش: هزار تومی نوشتن: ۱۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۶۷-۷۴-۳

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: ص.ع. به انگلیسی:

Kāmyār Ābedi. The Iran-Iraq War Poetry: An Unofficial Narrative
(Forgotten Chapters of Iranian Literary History: 1980-2000).

یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۷۶ - ۳۸۲]

یادداشت: نمایه.

موضوع: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷ -- شعر

Iran-Iraq War, 1980-1988 -- Poetry

شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- مجموعه‌ها

Persian poetry -- 20th century -- Collections

ردیبندی کنگره: IRL4191

ردیبندی دیبوری: ۸۳۵۸/۶۲۰/۱۶۱

شماره کتابشناسی ملی: ۰۵۴۱۰۲۹۸

شعر جنگ

به روایت غیررسمی

(برگهایی فراموش شده از تاریخ ادبیات ایران: ۱۳۵۹-۱۳۷۹)

کامیار عابدی

چاپ

اتشارات مؤسسه فرهنگی - هنری

شعر جنگ به روایت غیر رسمی

(برگ‌هایی فراموش شده از تاریخ ادبیات ایران: ۱۳۷۹-۱۳۵۹)

کامیار عابدی

چاپ اول: ۱۴۰۱

تعداد: ۴۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

تلفن: ۰۹۱-۹۷-۹۸۶۹۶۸۰

www.jahanekestab.ir

شابک: ۳-۷۴-۸۹۶۷-۶۰۰-۹۷۸۹

۱۴۰۰۰ تومان

فهرست

- پیش سخن (دگرها شنیدستی این هم شنو) / ۹
- رضا پراهنی (آن تفکدار، آن بالا) / ۶۱
- جهان (پیام) / ۶۶
- احسان طبری (رم در مرز) / ۶۷
- بتول عزیز پور (گزارش) / ۶۷
- خسرو فرشیدورد (زمینه دفاع کن) / ۶۹
- خسرو فرشیدورد (با تازیان پیکار کن) / ۷۳
- خسرو فرشیدورد (نسپاریم به کس یک وجب از کشور خود) / ۷۵
- خسرو فرشیدورد (با شور بیکرانه خود جنگ می کنیم) / ۷۶
- محمد رضا نعمتی زاده (آخر جست و جو) / ۷۷
- آریا آریا پور (رنجواره هایی برای مصیبت های وطن) / ۷۸
- منصور اوچی (در انتظار تو) / ۷۸
- کاظم سادات اشکوری (پیشوی) / ۷۹
- فریدون فرباد (دو لحظه واره جنگ) / ۸۴
- جلال سرفراز (دستی فراتر آز) / ۸۹
- منصور اوچی (آبادان/ آبان -۵۹ - یک) / ۹۱
- خسرو فرشیدورد (سریاز ایران) / ۹۲
- مسعود فتح (تفکر در سنگر) / ۹۴
- شمس لنگرودی (بر شط مری و ماه) / ۹۷
- خلیل سامانی: موج (گواه) / ۹۸
- منصور اوچی (آبادان/ آبان -۵۹ - دو) / ۹۹
- احسان طبری (نامه ای به زهرا) / ۱۰۰
- خسرو فرشیدورد (بر لب کارون) / ۱۰۱
- خسرو فرشیدورد (ما جنگ می کنیم) / ۱۰۲
- ناهید (کتاب کهنه تزویر خواهد ساخت) / ۱۰۵
- عمران صلاحی (ضد نور) / ۲۱
- احسان طبری (شهید) / ۲۱
- م. آزم: نعمت میرزا زاده (تا آن سوی کرانه ارونده) / ۲۲
- سیمین بهبهانی (ای عقایبان آهینه بال) / ۳۰
- احسان طبری (جنگ عادلانه) / ۳۳
- محمد خلیلی (ایران) / ۳۴
- خسرو فرشیدورد (حماسه قهرمانان) / ۳۷
- احسان طبری (وضع قرمز) / ۳۸
- احسان طبری (خوزستان خونین) / ۳۹
- خسرو فرشیدورد (به شیران غزان ایران درود) / ۴۱
- احسان طبری (شیوخ و ملوک و سلاطین) / ۴۳
- طارم سر بلند (باید برای صلح بجنگیم) / ۴۴
- جلال سرفراز (در وضع قرمز) / ۴۵
- احسان طبری (خونین شهر) / ۴۷
- سید محمد محیط طباطبائی (ای جوانان وطن) / ۴۸
- احسان طبری (چکامه یادبود) / ۴۹
- ژاله اصفهانی (آبادان آتشناک) / ۵۱
- جلال سرفراز (باروت گرگرفته خوزستان) / ۵۳
- سیاوش کسرابی (خورشید و شقایق) / ۵۵
- محمد مختاری (میدان راه آهن اهواز) / ۵۷
- خلیل سامانی: موج (این پاک حجله ها) / ۵۹

- بنی نیسی (ترانه‌های عرب چنین می‌سرایند، ترجمه‌ی، بنی طُرف) / ۱۴۸ /
- خلف یعقوب (روستایمان جاویدان، ترجمة‌ی، بنی طُرف) / ۱۴۹ /
- حیدر رقابی: هاله (جنگ وزندگی) / ۱۵۲ /
- کیان وش شمس اسحاق (اهواز) / ۱۵۳ /
- امیر هوشمنگ ابتهاج: ه. ا. سایه (در پرده خون) / ۱۵۴ /
- فرهاد عابدینی (میهن) / ۱۵۵ /
- علی نجفی (طفل خوزستانی، کودک لبنانی) / ۱۵۷ /
- یدالله بهزاد کرمانشاهی (زادبوم) / ۱۵۸ /
- محمود داودی (جزیره زاری) / ۱۶۰ /
- میرزا آقا عسکری (مخالفخوانی ششم) / ۱۶۲ /
- حسن نیکبخت (جاوید باد میهن من، ایران) / ۱۶۵ /
- محمد خلیلی (اهواز) / ۱۶۵ /
- رضا شیروانی (جنگ) / ۱۶۸ /
- محمد خلیلی (شکوفه‌ها) / ۱۶۹ /
- مهدی اخوان ثالث: م. امید (تورا ای کهن بوم و بر دوست دارم) / ۱۷۰ /
- عشرت قهرمان: نکیسا (شهر شیراز) / ۱۷۴ /
- مهدی اخوان ثالث: م. امید (رزمندگان ایران به پیش) / ۱۷۵ /
- نادر نادرپور (بریان و آسمان) / ۱۷۷ /
- محمدرضا نعمتی‌زاده (مثنوی شهیدان) / ۱۷۸ /
- حیدر رقابی: هاله (شقایق‌ها) / ۱۷۹ /
- مهدی اخوان ثالث: م. امید (کنون بنگر به خوزستان) / ۱۸۲ /
- سیمین بهبهانی (دوباره می‌سازمت وطن) / ۱۸۵ /
- سیمین بهبهانی (سرخ) / ۱۸۶ /
- محمدعلی سپانلو (از پنجره بلند) / ۱۸۷ /
- کاوه گوهرین (بدرقه) / ۱۹۲ /
- کاوه گوهرین (دیدار) / ۱۹۴ /
- کاوه گوهرین (سنگر) / ۱۹۵ /
- کاوه گوهرین (پیام) / ۱۹۶ /
- محمد خلیلی (خونین شهر) / ۱۰۶ /
- خسرو فرشیدورد (ای شهیدان) / ۱۰۷ /
- محمد احمدپناهی سمنانی (در سنگرها) / ۱۰۹ /
- سیاوش کسرائی (مردی در افق) / ۱۱۰ /
- آزاد ماتیان (پاییز باشکوه، ترجمة احمد نوری‌زاده) / ۱۱۱ /
- سیمین بهبهانی (غار خشک خون بر نخل) / ۱۱۳ /
- ح. خسروی (بمباران) / ۱۱۳ /
- عظیم خلیلی (معبد من) / ۱۱۴ /
- فرامرز سلیمانی (در پگاه پایداری) / ۱۱۵ /
- احسان طبری (چنین کودک ز هستی دل نهی کردن روا باشد) / ۱۱۶ /
- خسرو فرشیدورد (بجنگید در سنگر پایداری) / ۱۱۸ /
- خسرو فرشیدورد (سنگرنشین) / ۱۱۹ /
- شرف الدین خراسانی: شرف (همواره چنین بادا) / ۱۲۰ /
- خلیل سامانی: موج (زمان منتظر) / ۱۲۱ /
- عبدالعلی ادبی برومند (دفاع مقدس یا نبرد میهنی) / ۱۲۲ /
- ژاله اصفهانی (تهران و جنگ) / ۱۲۶ /
- کامیار صالحیار (مقاومت) / ۱۲۸ /
- ژاله اصفهانی (بازگشت) / ۱۲۹ /
- سیاوش کسرائی (گل خفته) / ۱۳۲ /
- غلامحسین متین (بهار ظفر) / ۱۳۳ /
- مهدی اخوان ثالث: م. امید (برای شهیدان) / ۱۳۴ /
- مرتضی تقیان (منظمه) / ۱۳۵ /
- سیمین بهبهانی (بنویس! بنویس!) / ۱۳۶ /
- محمدعلی شاکری یکتا (گو مرگ در رسد) / ۱۳۷ /
- حسن فدایی (سریاز گمنام) / ۱۴۱ /
- م. آزاد: محمود مشرف آزاد تهرانی (شهر تبار کار) / ۱۴۱ /
- محمد مختاری (شب‌های مهر) / ۱۴۲ /

○ حیدر رقابی: هاله (فانوس‌های سرخ) / ۲۶۱ ○ حیدر رقابی: هاله (جنگ و پیروزی) / ۲۶۳ ○ حیدر رقابی: هاله (زندگان) / ۲۶۳ ○ حیدر رقابی: هاله (باگشت پرتوهای سرخ) / ۲۶۴ ○ منصور اوجی (شیخ رفته تاریک) / ۲۶۴ ○ حیدر رقابی: هاله (لاله سرخ) / ۲۶۴ ○ حیدر رقابی: هاله (بهار دیگر) / ۲۶۵ ○ حیدر رقابی: هاله (تهرمان) / ۲۶۵ ○ حیدر رقابی: هاله (اینده می درخشد) / ۲۶۶ ○ حیدر رقابی: هاله (دوازه‌های بغداد) / ۲۶۸ ○ حیدر رقابی: هاله (سرود نگین کمان) / ۲۷۲ ○ کاظم سادات اشکوری [خون در قنات] / ۲۷۳ ○ کاظم سادات شکاری [صدای جنگ] / ۲۷۴ ○ تیر سعیدی (غفریت جنگ) / ۲۷۵ ○ محمد ابراهیم جعفری (های جنگ) / ۲۷۶ ○ حیدر رقابی: هاله (نام این دژ خوزستان است) / ۲۷۷ ○ حیدر رقابی: هاله (شهر دروازه طلایی) / ۲۷۷ ○ حیدر رقابی: هاله (ایران در همه پندارها) / ۲۸۱ ○ حیدر رقابی: هاله (سلام بر خرم شهر) / ۲۸۲ ○ حیدر رقابی: هاله (باگشت همیشگی) / ۲۸۴ ○ تیر سعیدی (وطن من) / ۲۸۵ ○ شمس لنگرودی (حدیث وطن) / ۲۸۶ ○ کیانوش شمس اسحاق (اهواز - ۲) / ۲۸۹ ○ خاطره حجازی (اجاق داغ) / ۲۹۰ ○ تیر سعیدی (عشق و ایمان) / ۲۹۱ ○ خاطره حجازی (های...) / ۲۹۲ ○ کاظم سادات اشکوری [اشارة جنگ] / ۲۹۳ ○ منصور اوجی (بر ریشه‌های خشک ریحان) / ۲۹۴ ○ منصور اوجی (شرح این تصویر) / ۲۹۵ ○ منصور اوجی (گرگ و آهو) / ۲۹۵ ○ خاطره حجازی (چه خوشبختی تو) / ۲۹۶	○ کاوه گوهرین (شهید) / ۱۹۷ ○ کاوه گوهرین (سریازان) / ۱۹۹ ○ کاوه گوهرین (به دشمن) / ۱۹۹ ○ مهدی اخوان ثالث: م. امید (شب که...) / ۲۰۰ ○ کریم امیری فیروزکوهی (ای وطن) / ۲۰۱ ○ عباس مهری آتیه (شب در خاکریز) / ۲۰۴ ○ سید علی صالحی (اردبیهشتگان) / ۲۰۷ ○ سیمین بهبهانی (در کوچه باروزنامه‌ها) / ۲۱۱ ○ کاظم سادات اشکوری [ترانه] / ۲۱۳ ○ عباس کیمنش: مُشکان گیلانی (خونین شهر) / ۲۱۳ ○ معتقد علی اسلامی ندوشن (خرمشهر) / ۲۱۴ ○ محمد باقری (شکوه شکفت) / ۲۱۶ ○ سیاوش کسرائی (شهر در جان و تن خویش نگجد) / ۲۱۶ ○ رضا براهنتی [خوزستان، هشتاد سال جهان شیر سیاه تو را نشید] / ۲۱۷ ○ محمد رُمری (بانگ بلند فتح) / ۲۲۵ ○ رضا تیاض (دختران رنج) / ۲۲۷ ○ محمد احمدپناهی سمنانی (سرزمین من) / ۲۳۸ ○ محمد خلیلی (پرنده‌گان در آتش) / ۲۴۰ ○ منوچهر نیستانی (فتح بستان) / ۲۴۲ ○ حسن نیکبخت (جنگ اگر...) / ۲۴۲ ○ آرمان هارطوبیان (احضاریه) / ۲۴۴ ○ علی باقرزاده: بقا (وطن دوستی) / ۲۴۴ ○ یعقوب طبری (ایران، ایران) / ۲۴۶ ○ مهدی اخوان ثالث: م. امید (برای شهیدان) / ۲۴۷ ○ جعفر حمیدی (در سرزمین شیردلان) / ۲۴۸ ○ هادی مؤمنی (ایران در آتش) / ۲۵۰ ○ غلامحسین مولوی (دشمنی از زادگاه شمر) / ۲۵۲ ○ حیدر رقابی: هاله (قادسیه) / ۲۵۴ ○ حیدر رقابی: هاله (شهید) / ۲۵۵ ○ حیدر رقابی: هاله (صلاح الدین می‌آید) / ۲۵۶

- آرش بارانپور (به کاه بوبیدن این خاک) / ۳۴۳
- آرش بارانپور (بوسه بر تیغه مرگ) / ۳۴۵
- شفیعی کدکنی (گنجشکها) / ۳۴۶
- م. آزاد: محمود مشرف آزاد تهرانی (آبادان) / ۳۴۷
- مرسدۀ لسانی (اوقات آینه) / ۳۴۸
- غلامحسین سالمی (این لحظه‌های خون و شهادت) / ۳۴۸
- همایون صنعتی‌زاده (دریایی وصل) / ۳۴۹
- جعفر کوش‌آبادی (در بیمارستان شده) / ۳۵۰
- جعفر کوش‌آبادی (رویای یک سرباز) / ۳۵۳
- جعفر کوش‌آبادی (عطر نسیم صبح آن مرد هم‌وطن) / ۳۶۰
- حسین منزوی (ایران من) / ۳۶۴
- غلامحسین سالمی (خرمشهر یعنی شرافت میهن) / ۳۶۶
- غلامحسین سالمی (سرزمین زندۀ حاصلخیز) / ۳۶۷
- غلامحسین سالمی (طرحی از خرمشهر) / ۳۶۷
- غلامحسین سالمی (همه‌جا آتش و دود) / ۳۶۸
- آرش بارانپور (رزمندان) / ۳۶۹
- پرویز حسینی: هجوم (جنوب، جنوب) / ۳۷۰
- فریدون فریاد (تصویرهای جنگ و صلح) / ۳۷۲
- توران بهرامی: شهریاری (حماسۀ خرمشهر) / ۳۷۳
- حافظ موسوی (جنگ بود) / ۳۷۴
- فهرست منابع و مأخذ / ۳۷۷
- فهرست الفبایی نام شاعران / ۳۸۱
- تیر سعیدی (سوگند) / ۲۹۸
- تیر سعیدی (سرباز گمنام) / ۲۹۹
- سیمین بهبهانی (مردی که یک پا ندارد) / ۳۰۰
- منصور اوجی (اجاقم در این کومه می‌سوزد) / ۳۰۱
- منصور اوجی (شب و شهناز و سرود) / ۳۰۲
- کاظم سادات اشکوری [صدای انفجار] / ۳۰۲
- منصور اوجی (در چنین برگریز) / ۳۰۳
- محمدعلی سپانلو (نام تمام مردگان یعنی است) / ۳۰۳
- تیر سعیدی (هوای وطن) / ۳۰۷
- منصور اوجی (کاش) / ۳۰۸
- مهدی اخوان ثالث: م. امید (آمد نسیم صبا) / ۳۰۸
- مهدی اخوان ثالث: م. امید (فغان) / ۳۱۱
- مهدی اخوان ثالث: م. امید (جنگ صدام چنگیزخو) / ۳۱۲
- فرشته ساری (قاب‌های بی‌تمثال: ۹ شعر) / ۳۱۴
- تیر سعیدی (وطن را از نرمی‌سازیم) / ۳۲۲
- منصور اوجی (چهچهۀ طرفۀ شادی هست) / ۳۲۳
- منصور اوجی (بیهوده) / ۳۲۳
- منصور اوجی (رهاکن) / ۳۲۴
- علی باباچاهی (از جنگ) / ۳۲۴
- قاسم آهنین جان (کنار بازوی بریده هور) / ۳۲۶
- عبدالعلی ادیب برومند (در مذمت بمباران شیمیایی) / ۳۲۷
- محمدابراهیم جعفری (هذیان بعد از جنگ) / ۳۲۸
- احمد رضا احمدی (بناهگاه) / ۳۳۱
- احمد رضا احمدی (خطاطات من) / ۳۳۳
- سیروس شمیسا (جنگ عراق) / ۳۳۶
- بهزاد زرینپور (خرمشهر و تابوت‌های بی‌دروییکر) / ۳۳۸

پیش‌سخن

(دگرها شنیدستی این هم شنو)

الف) صدام حسین (۱۹۳۷-۲۰۰۶) رئیس حزب بعث و حاکم بلا منازع عراق، که از عهدنامه ۲۳ خرداد ۱۳۵۴/۱۳ میان ۱۹۷۵ ژوئن میان محمد رضا شاه و خود، مشهور به پیمان نامه الجزایر، بسیار ناخشنود بود و شاید حتی تا حدودی احساس سرافکندگی می‌کرد، با اختتام فرصت از وضعیت ناهمانگ بلکه آشفته پس از استقرار حکومت انقلابی و جدید در ایران (پس از ۲۲ بهمن ۱۳۵۷)، از سال ۱۳۵۸ دستور آزارهای پراکنده (از جمله، اخراج ایرانیان یا ایرانی‌تباران عراق)، حکم به آزارها و درگیری‌های مرزی، و از ۳۱ شهریور ۲۲/۱۳۵۹ سپتامبر ۱۹۸۰ فرمان حمله همه‌جانبه به ایران را صادر کرد. با وجود مقاومت مردم، ارتش و نیروهای انقلابی، در آغاز، ارتش حزب بعث عراق پیشرفت‌هایی چند داشت: آنان بخش‌هایی از نقاط مرزی را به تصرف درآوردند، خرمشهر را تسخیر کردند، و آبادان را در محاصره قرار دادند. با این‌همه، اتحاد نسبی بعدی سبب شد که ایرانیان، بعویظه با بازپس‌گیری خرمشهر در بهار ۱۳۶۱، نیروهای متتجاوز را به واپس رانند. چون صاحب این قلم به عنوان یک ایرانی در یکی از دو طرف جنگ قرار دارد، شاید مناسب باشد که شرح بیشتری از سیر این جنگ به قلم شخص ثالثی سپرده شود. این شخص ثالث، در این جا، یکی از متخصصان شناخته‌شده تاریخ خاورمیانه به نام پیتر منسفیلد (۱۹۲۸-۱۹۹۶) است که در نیمة دوم سده بیستم میلادی آثار مختلفی درباره این منطقه منتشر کرد. او از جمله درباره این جنگ چنین گفته است:

«جنگی درگرفت که هشت سال طول کشید. این جنگ، که شکل حمامی به خود گرفت، با تلفات سنگین، تخریب مادی گسترده و حملات راکتی به بغداد و تهران در آنجه "جنگ شهرها" نام گرفت، همراه بود. عراق در آغاز در خاک ایران نفوذ کرد. اما دیری نپایید که مخاطرات حمله به یک حکومت انقلابی هویدا شد. روحیه ایرانیان بالاتر از حد انتظار بود. عراق اعراب ایرانی ساکن جنوب غرب به حمایت از مهاجمان برنخاستند. عراق در عرض یک سال از خاک ایران بیرون رانده شد. تمام مسیرهای خروجی عراق به دریا قطع شد. همانند جنگ جهانی اول، شرایط به بُن‌بست کشید که تا مدت‌ها ادامه داشت و در این بین، تهاجم‌های گسترده‌ای صورت می‌گرفت که کشته‌های زیادی بر جای گذاشت، اما مرزبندی‌ها عوض نشد. عراق، که از شرق و غرب سلاح دریافت می‌کرد، در زمینهٔ تسلیحاتی، خصوصاً تانک و توبخانه بر ایران برتری داشت. ایران، که از تسلیحات آمریکا محروم شده بود، مجبور شد به منابع دیگر، مانند کره شمالی یا بازار سیاه اسلحه روی آورد و به کمک برتری خود از حیث تعداد نیرو، تاکتیک یورش موج انسانی را به کار بست. در اغلب این یورش‌ها هزاران نوجوان زیر بیست سال، سرشار از آمادگی برای شهادت، که از خصوصیات فرهنگ شیعه است، مشارکت داشتند.

تا مدت‌ها طرف‌های مستقیم درگیر در جنگ خلیج فارس، ایران و عراق بودند. با گسترش نگرانی در سطح جهان، بهای نفت افزایش چشمگیری داشت. اما واکنش جهان بیرون از خاورمیانه را می‌توان در یک نقل قول احتمالاً ساختگی مُنتسب به دکتر هنری کیسینجر خلاصه کرد: بهترین نتیجه، شکست هر دو طرف در جنگ است. علت طولانی شدن جنگ آن بود که با وجود آمادگی عراق برای ترک مخاصمه، و بازگشت به مرزهای قبلی، ایران به کمتر از سقوط صدام حسین رضایت نمی‌داد [...] در سال ۱۹۸۶ نیروهای ایرانی شبه‌جزیره فاو را در عراق تصرف کردند. اما تلاش آنان برای گرفتن بصره با تلفات سنگین ناکام ماند. کانون جنگ به آب‌های خلیج فارس منتقل شد. در اینجا عراق با برتری هوایی می‌توانست صادرات نفت ایران را، که برای این کشور حیاتی بود، هدف بگیرد. اما برتری ایران در دریا این کشور را قادر می‌ساخت جلوی

صادرات نفت عراق را بگیرد. خطر تشدید و گسترش جنگ نفتکش‌ها ابرقدرت‌ها را به تحرک واداشت.

در سال ۱۹۸۷ آمریکا برای حفاظت از نفتکش‌های کویتی با تغییر پرچم آن‌ها اعلام آمادگی کرد (شوری نیز پیشنهاد مشابهی داده بود)، و در اواسط همان سال، آمریکا و ایران درگیر یک رویارویی تمام عیار دریایی شدند. شورای امنیت سازمان ملل به اتفاق آرا در تاریخ ۲۰ ژوئیه با تصویب قطعنامه ۵۹۸ خواستار ترک فوری تمام مخاصمات شد. عراق قطعنامه را پذیرفت. اما ایران با این توجیه که حداقل باید مسئولیت صدام در جنگ از سوی جامعه جهانی پذیرفته شود، آن رارد کرد. در سال ۱۹۸۸ جنگ وارد مرحله جدید و نهایی خود شد. طی ماههای مه و ژوئن، نیروهای عراقی موفق به بازپس‌گیری فاو و بیرون راندن نیروهای ایرانی از دیگر مناطق مهم مرزی شدند. سرانجام، نزدیکترین افراد به آیت‌الله خمینی هشتادساله بیمار، او را مقتاود کردند [که] چاره‌ای جز پذیرش آتش‌بس سازمان ملل نیست. آیت‌الله خمینی در پیامی به مردم ایران، پذیرش قطعنامه را چون سرکشیدن جام زهرآلود توصیف کرد.» (تاریخ خاورمیانه، صص ۴۰۱-۳۹۷).

جنگ، سرانجام، در ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ / ۲۰ اوت ۱۹۸۸ به پایان رسید.

ب) شک نیست که جنگ از شوم‌ترین پدیده‌های بشری است: ستیز دو گروه انسانی به‌هیچ‌وجه پستنده‌ده نیست. بهویژه هنگامی که جان انسان‌های دیگر و بی‌گناه هم در معرض مخاطره جدی، اعم از کشtar و آسیب جسمی و روحی، قرار می‌گیرد. البته، گروهی که جنگ به آن‌ها تحمیل می‌شود با گروهی که آغازگر جنگ هستند به لحاظ اخلاقی در موقعیت همسان نیستند. با این‌همه، صرف‌نظر از نفرت‌انگیز بودن جنگ، این پدیده در ادبیات و هنر بازنای‌های گوتاگونی داشته است. در مثل، در شعر کهن پارسی، شمار شاعرانی که با پادشاهان مددوح خود در جنگ‌ها همراهی می‌کردند، اندک نیست. شعر «فتح

سومنات» از فرخی سیستانی به مطلع پُر شهرت
 «فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر
 سخن نو آر که نورا حلواتی است دکر»

در وصف و ستایش جنگ تجاوز کارانه محمود غزنوی با هندوستان، در این زمینه درخور یادآوری است. گذشته از دوره‌های کهن، در اوایل دوره قاجار، جنگ‌های ایران و روسیه بر سر قفقاز جنوبی (یا به تعبیر روس‌ها: ماورای قفقاز) نیز در شعر شماری از گویندگان این دوره بازتاب‌هایی یافته است. در سرودهای از وصال شیرازی خطاب به عباس میرزا از جمله چنین تأکید شده است:

«شهریارا خبرت هست که روس منحوس
کار بر مُلک و مَلِک درهم و دشوار گرفت
خدود همین شوشی و تقلیس نه بس بود او را
ایروان نیز کنون تا دز سردار گرفت
آذرآباد که بُد سرحد اسلام ای شاه
بنگه کفر شد و لشکر کفار گرفت»

(پام وصال شیرازی، صص ۴۹۱-۴۷۲)

پ) در سده بیستم میلادی نیز بهویژه دو جنگ جهانی در نیمة نخست آن، علاوه بر آثار شمار درخور توجهی از شاعران اروپایی، از روسیه تا انگلستان (در مثل، ر.ک: شاعران زمان عصرت که از شعر آلمانی در این زمینه یاد شده است) در شعر ایران هم تأثیرهایی بر جای گذاشت. از سرودهای ادب پیشاوری و وحید دستگردی و ملک الشعرا بهار و چندین تن دیگر گرفته که اغلب همراه بود با همدلی یا توجه تحسین‌آمیز نسبت به آلمان قیصری (ر.ک: از صبا تا نیما، ج ۲، صص ۳۲۵-۳۱۸) در جنگ جهانی اول تا برخی شعرهای گلچین گیلانی که هنگام جنگ جهانی دوم در زیر بمباران‌های لندن می‌زیست (ر.ک: مجموعه اشعار، صص ۲۳۶-۲۲۵) نمونه‌های متعدد و متنوعی از شعر جنگ به زبان فارسی آفریده شده است:

«قیصر گرفت خطة ورشورا
درهم شکست حشمت اسلورا
جیش تزار را یورشش بگسیخت
چون داس با غبان، علفِ خورا

دیری نمانده کز یورش دیگر
مسکوف ز کف گذارد مسکورا»

(ملک‌الشعراء بهار)

«از خانه تار و نیمه‌ویران
آواز جگرخراش برخاست
رفتم به درون آن شتابان
فریاد زدم: کسی در این جاست؟»

(کلچین گیلانی)

ت) البته، جنگ ایران و عراق نیز ادبیات خود را، خواهناخواه، به دنبال آورد. مدت کوتاهی پس از شروع جنگ، شاعران جوان و میان‌سال متمایل به ایدنولوژی مذهبی- سیاسی مستقر، شروع به انتشار سروده‌های خود در موضوع جنگ کردند. این سروده‌ها را، که کم یا زیاد بر بنیاد این ایدنولوژی یا بسیار نزدیک به آن شکل گرفته است، می‌توان شعر «جنگ به روایت رسمی» دانست. مقصود از ایدنولوژی مذهبی- سیاسی، مذهبی است که در پرتو انقلاب تفسیر، و انقلابی است که در سایه مذهب معنی می‌شود. آثار این شاعران، که در آن‌ها مفهوم دفاع از وطن، اگرنه همیشه، دست کم اغلب، جزئی از مفهوم وسیع‌تر دین اسلام و مذهب تشیع با گرایش انقلابی محسوب می‌شود، در دهه‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۰ در ده‌ها کتاب و چندصد مقاله گردآوری و تحلیل شده است (ازجمله ر.ک: گزیده شعر جنگ و شکوه شقایق). اما اگر نخستین رمان - یا یکی از نخستین رمان‌ها - در روایتی غیر از ایدنولوژی مستقر با محتوای جنگ در دو میان سال این سیز هشت‌ساله به قلم احمد محمد (ر.ک: فهرست منابع) منتشر شد، شاعرانی چند با گرایشی جز ایدنولوژی مستقر، از همان نخستین روزهای جنگ به نشر آثار خود در همین محتوا پرداختند. این شعرها را کمایش می‌توان «شعر جنگ به روایت غیررسمی» نامید. در کتاب حاضر کوشش بر آن بوده است که بخش‌هایی در خور توجه از آثار اخیر در مقام «برگ‌هایی فراموش شده از تاریخ ادبیات ایران» در یک مجموعه در دسترس قرار گیرد.

ث) در نگاهی کلی، شاید سه گروه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در ایران سده بیستم میلادی درخور تمایز و بررسی باشد: ملی‌گرایان (در معنای عام)، چپ‌گرایان (در معنای عام) و مذهب‌گرایان (درباره این سه گروه از نظر سیاسی ر.ک: شورشیان آرمان‌خواه، صص ۲۷-۲۴). البته، در آرا و آثار این سه گروه تداخل‌ها و تأثیرهایی از همدیگر نیز درخور مشاهده است. شاید در حوزه شعر و ادبیات هم بتوان تا حدودی به چنین تفکیک و تقسیمی، همراه با برخی تداخل‌ها و تأثیرها، اشاره کرد. بدین ترتیب، در نگاه به «شعر جنگ به روایت رسمی» درمی‌یابیم که این نوع شعر بیشتر به مذهب‌گرایان منحصر بوده است. با این‌همه، در برخی آثار این روایت، نشانه‌های محدودی از نفوذ دو گروه دیگر هم می‌توان یافت. در مقابل، «شعر جنگ به روایت غیررسمی»، چه به اعتبار شعر و چه به اعتبار شاعر، اغلب به ملی‌گرایان و چپ‌گرایان مرتبط بوده است. هرچند در برخی آثار این روایت، نشانه‌هایی از گروه دیگر هم به چشم می‌آید. درمجموع، باید اشاره کرد که در «شعر جنگ به روایت غیررسمی»، غلبة اندیشه عرفی/گیتی‌گرا (secularism) تا حدود زیادی هویداست. درخور یادآوری است که «ملی‌گرایی» در بحث حاضر معنایی عام دارد. یعنی هم گروه میهن‌دوست (patriotic)، هم ملی‌گرا به معنای خاص (nationalist) و هم ملی‌گرای افراطی/رادیکال را شامل می‌شود. همچنان‌که چپ‌گرایی نیز به معنای عام، همه کسانی را که دارای گرایش‌های سوسیال دموکراتی، سوسیالیستی، مارکس‌گرا، مارکس-لنین‌گرا و نظایر آن هستند، دربرمی‌گیرد.

ج) در نگاه به تاریخ ایران پس از ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ و ۱۲ فروردین ۱۳۵۸ (به ترتیب، روزهای پیروزی نهایی و اعلام رسمی حکومت انقلابی) می‌توان گفت که در ابتدا، برخی تکاپوگران سیاسی ملی‌گرا، و اغلب ملی- مذهب‌گرا، در دولت ذی‌سهم بودند. اما به تدریج، بیش از پیش، مذهب‌گرایان قدرت را در دست گرفتند. بخش‌هایی از گروه‌های چپ‌گرا هم در آغاز، در موقعیت انتقادی محدود یا وسیع نسبت به مذهب‌گرایان مستقر به نشر آرای خود می‌پرداختند. البته، شماری از اعضاء و رهبران گروه‌های چپ‌گرا از حدود ۱۳۶۰ به بعد برای

درگیری‌های داخلی دستگیر، کشته یا ناگزیر از مهاجرت شدند. همچنین، از بهمن ۱۳۶۱ تا اردیبهشت ۱۳۶۲ بخش زیادی از رهبران و اعضای حزب توده، قدیم‌ترین گروه کمونیستی در ایران، که همسانی‌های آشکار بهویژه از لحاظ غرب/آمریکاستیزی با ایدئولوژی مذهبی- سیاسی حکومت انقلابی در خود می‌یافتد، در معرض دستگیری و محکمه قرار گرفتند (ر.ک: شورشیان آرمان‌خواه، صص ۳۰۲-۳۰۳). با این‌همه، با آغاز جنگ، شاعران همکار یا همدل با گروه اخیر در «شورای نویسندهان و هنرمندان ایران» از پرداختن به موضوع جنگ شانه خالی نکردند. همچنانکه شاعران عضو گروه قدیم‌تر «کانون نویسندهان ایران» نیز در همین دوره از موضوع جنگ، به‌هیچ‌وجه، به غفلت نگذشتند. البته، شاعرانی با گرایش ملی - چه «ملی» به معنای عام، چه «ملی» به معنای خاص - هم بهخصوص در نیمة نخست دوره جنگ، از این جنگ سخن گفتند. به نظر می‌رسد همه این شاعران، که می‌توان از آثارشان در موقعیت «شعر جنگ به روایت غیررسمی» یاد کرد، گاه به سفارش اجتماعی، گاه سفارش ملی، گاه به سفارش هر دو، و گاه در قلمرویی وسیع‌تر، به سفارش تاریخ، به محتوای جنگ توجه نشان دادند.

ج) در شعرهای دوره نخست جنگ به روایت غیررسمی (تا حدود آزادی خرمشهر در خرداد ۱۳۶۱) علاوه بر بیان رنج‌ها و اندوه‌های مرتبط با جنگ، جنبه حماسی نیز در سروده‌های شماری از شاعران این روایت مؤکد شده است. به عبارت دیگر، هم از ویرانی‌ها و کشتارها نشانه‌هایی در شعرها دیده می‌شود و هم از کوشش سربازان و رزم‌مندگان در دفاع از سرزمین و مردمان خود. علاوه بر این، در آثار برخی شاعران، مشکل انسانی جنگ، و نه حالت آرمانی شده‌ای از آن، جلب نظر می‌کند. به طورکلی، «رنج، ایران، مردم و انسان» در زمرة پُرسامدترین مفهوم‌ها در شعر جنگ به روایت غیررسمی است. صرف‌نظر از نفوذ خبرهای مرتبط با جنگ، به نظر می‌رسد برخی شاعران با حضور در شهرها یا منطقه‌های جنگی (بهویژه، استان خوزستان) یا تجربه حمله‌های هوایی یا موشکی دشمن به پایتخت و دیگر شهرها، شعرهایشان را سروده باشند. در چند

نمونه از آثار شاعران هم جنگ در موقعیت ایران و آنیران تعریف شده است. تداوم این موقعیت سبب شده که برخی انتقادها از سویه دیگر جنگ، حالت تعریض نژادی به خود بگیرد (بی تردید، وجود چنین دیدگاهی از لحاظ فرهنگ انسانی و موقعیت انسان مدرن پذیرفته نیست). البته، پس از آزادی خرمشهر و بازپس‌گیری بخش اعظم شهرها و روستاهای اشغالی، از شمار بازتاب‌های مستقیم در شعر جنگ به روایت غیررسمی، اندک‌اندک کاسته می‌شود. درواقع، در دوره دوم جنگ، شکاف میان ایدئولوژی مستقر، و ایدئولوژی‌های ملی‌گرا و چپ‌گرا وسعت می‌گیرد. به نظر می‌آید محصور شدن در فرسایش زمانی - مکانی حاصل از جنگ و دور از دسترس بودن صلح، علاوه بر درگیری‌ها یا جدال‌های داخلی، به این ویژگی دامن می‌زند. سیمین بهبهانی، که در دوره نخست چندین شعر شاخص و بسیار خوب در دفاع سرزمینی و مردمی مرتبط با جنگ سروده بود، از جمله شاعرانی است که در دوره دوم در موقعیتی کماپیش انتقادی نسبت به استمرار جنگ قرار گرفته است:

«دزفول در آتش می‌سوخت، ابلیس تماشا می‌کرد
آتش پی افزون خواری، با حرص دهان وامی کرد»

(نگاره گلگون، صص ۲۷-۲۵)

«کوچه، آه بگو با من، شور نسل جوانت کو
و آن نگاه خریداری، پشت سرو روانت کو»

(همان، صص ۳۱-۳۰)

«با نانشان، با تنوشان، با چانه‌های خمیرشان
با مشتری‌های خسته‌شان، با سکه‌های حقیرشان»

(همان، صص ۳۱-۳۰)

«ما شهد می‌گرییم، ما زهر می‌خنديم
خرستن ناشادیم، ناشاد خرسندیم»

(همان، صص ۴۳-۴۲)

«- اخبار تازه چه داری؟ - امروز نوبت شیر است
- خوب است، خوب‌تر از این... - سیگار و چای و پنیر است»

(همان، صص ۱۴۵-۱۴۳)

«گفته: به سرزمین نینوا نماز خواهی کرد
گفتم: قضای آن به شهر خویش باز خواهی کرد»

(همان، صص ۲۱۸-۲۱۷)

ح) در میان شاعران شعر جنگ به روایت غیررسمی، باید به ده شاعر اشاره کرد که بیشترین شعرها را در این موضوع سروده‌اند: حیدر رقابی (۲۰ شعر)، منصور اوجی (۱۴ شعر)، سیمین بهبهانی (۱۴ شعر)، خسرو فرشیدورد (۱۲ شعر)، احسان طبری (۱۰ شعر)، فرشته ساری (۹ شعر)، مهدی اخوان ثالث (۸ شعر)، نیز سعیدی (۷ شعر)، کاوه گوهرین (۷ شعر) و کاظم سادات اشکوری (۶ شعر). در این فهرست، رقابی، شاعر ملی‌گرا، سراینده بیشترین شعرها با محتوای جنگ است. اما اگر روزی «دفتر خشتشی خطی - دستنوشته ۳۶ قطعه منظوم در مورد جنگ تحمیلی» که ویراستار خاطرات طبری از آن یاد کرده است (ر.ک: از دیدار خویشن، ص ۱۳) پیدا شود، این شاعر مارکس-لنین‌گرا را باید دارای بیشترین شعرهای جنگ به روایت غیررسمی در این دوره دانست. همچنین حضور دو شاعر عربی‌سرای خوزستان (بنی‌نیسی، خلف یعقوب)، یک شاعر زرتشتی (توران بهرامی)، یک شاعر کلیمی (یعقوب طبری) و دو شاعر ارمنی (آزاد ماتیان، آرمان هارطونیان) از حضور گروههای کوچک‌تر زبانی و مذهبی در شعر جنگ به روایت غیررسمی خبر می‌دهد.

خ) به نظر می‌رسد تنی چند از شاعران روایت غیررسمی مانند رضا براهنی، منصور اوجی، محمد مختاری، کاظم سادات اشکوری، شمس لنگرودی، محمدعلی سپانلو، فرشته ساری، احمد رضا احمدی، بهزاد زرین‌پور، حافظ موسوی و چند تن دیگر از مسیر تجربه‌های ذهنی شده، گاه در وزن‌های نیماتی و اغلب در زبان شعر منثور، به جنگ نگریسته‌اند. با این‌همه، در مجموع، از سنتی‌ترین قالب‌ها تا جدیدترین شکل‌ها در میان نمونه‌های شعر جنگ به روایت غیررسمی دیده می‌شود. البته، اغلب شاعران سنت‌گرا به سبب آنکه باید محتوایی معاصر را در قید شعر درآورند، ناگزیر بوده‌اند کم یا زیاد، انعطاف‌هایی

را از لحاظ زبانی و تصویری در چهارچوب ست شعری در نظر آورند. اما بدیهی است که در گذر زمان، شماری از شعرها فقط به لحاظ ارزش‌های تاریخی درخور اشاره خواهند بود. در مقابل، شماری از دیگر شعرها، که سرایندگانشان ارزش‌های زیبایی‌شناختی را از نظر هماهنگی شکل/فرم با محتوا رعایت کرده‌اند، علاوه بر ارزش‌های تاریخی، به حیطه ادبیات به معنای دقیق و خاص کلمه نزدیک شده است. به طور خلاصه، با وجود آن که جنگ ایران و عراق مانند هر جنگی پدیده‌ای است عمومی و همه افراد یک جامعه در یک دوره زمانی، کم یا زیاد، در معرض آن قرار گرفته‌اند، شاعرانی توانسته‌اند آثار ادبی‌تری بیافرینند که علاوه بر احراز توانایی زیبایی‌شناختی، به مرحله بازآفرینی تجربه روحی و ذهنی خود وارد شده باشند.

- د) در پایان، اشاره به چند نکته را ضروری می‌دانم:
 - * شعرهایی که گردآورنده در ضمن جست‌وجوهای خود در موضوع جنگ به روایت غیررسمی یافته است، بی‌هیچ‌گونه حذف یا ترجیحی، از نظر ادبی، فکری، فرهنگی، سیاسی وغیره، در مجموعه حاضر گردآورده شده است.
 - * ممکن است در تطبیق چند شعر با محتوای جنگ، به سبب نشانه‌های مبهم یا تاریخ ذیل شعر، راه خطا پیموده باشم که پیش‌اپیش از این نکته پوزش خواهم.
 - * همچنین باید توجه داشت که تنی چند از شاعران در برخی شعرها از نشانه‌های شعر جنگ به روایت رسمی هم بهره‌هایی، گاه اندک گاه بسیار، برده‌اند. با این‌همه، محتوای کلی آن سرودها یا موقعیت فکری خود شاعر سبب شده که از این آثار در روایت غیررسمی از شعر جنگ یاد شود.
 - * سیر شعرها در این مجموعه، در درجه نخست بر اساس تاریخ ذیل شعرها (که اغلب فاصله چندانی با تاریخ نشر آن‌ها ندارد) و هنگامی که شعرها فاقد تاریخ سرایش بوده، بر اساس تاریخ نشر آن‌هاست. به سبب تراکم سرودها در دوره نخست جنگ، در صورت همسانی تاریخ ذیل شعرها یا تاریخ نشر آن‌ها، ترتیب الفبایی نام شاعران ملاک ترتیب برخی شعرها قرار گرفته است. همچنین

چند شعر که تاریخی در ذیل خود نداشت و انتشار آن‌ها بسیار دیر انجام پذیرفته بود، به پایان این مجموعه منتقل شد.

* هدف اصلی این کتاب نه بررسی شعرهای جنگ به روایت غیررسمی که گردآوردن بخشی از ادبیات ایران است که بدینختانه بیشتر آن در گذر زمان به فراموشی سپرده شده است. بدینهی است که بررسی و تحلیل کلی و جزء‌به‌جزء بیش از دویست شعر با محتوای مشترک در یک دوره، نیازمند تعریف چندین و چند مقاله و حتی کتابی مستقل است. امید است تا چند از پژوهشگران و تحلیلگران ادبی، مجموعه آثار گردآوری شده کنونی را شایسته چنین بررسی و تحلیلی بدانند.

* مجموعه کنونی نه همه، که به طبع، فقط در برگیرنده شماری از شعرهای جنگ به روایت غیررسمی است که گردآورنده از آن‌ها آگاهی و به آن‌ها دسترسی داشته است. از پژوهشگران، شاعران و آگاهان ارجمند درخواست می‌شود از سر لطف، دیگر سرودهای این روایت را برای درج در ویرایش‌های احتمالی بعدی، به گردآورنده یادآور شوند. البته، اگر شمار چنین شعرهای زیاد باشد، علاقه‌مندان می‌توانند این سرودها را خود در مقاله یا کتاب‌هایی گردآوری و منتشر کنند. هرچند، یادآوری این نکته به گردآورنده کتاب حاضر موجب امتنان خواهد بود.

کامیار عابدی شال

بهمن ۱۴۰۰، تهران

(khanbaba1906@gmail.com)

فهرست منابع و مأخذ

۱. از دیدار خویشن (یادنامه زندگی، احسان طبری، به کوشش محمدعلی شهرستانی، بازتاب‌نگار، ۱۳۸۲).
۲. از صباتانیما (۱۵۰ سال ادب فارسی، ج ۲، یحیی آرین پور، جیپی + فرانکلین، ۱۳۵۱).
۳. پیام وصال شیرازی برای عباس میرزا (اشارات سیاسی و تاریخی یک قصيدة مذهبی، شهین سراج، ایران‌شناسی: ایالات متحده آمریکا، س ۱۸، ش ۳، پاییز ۱۳۸۵).
۴. تاریخ خاورمیانه (پتر منسفیلد، ترجمه کیانوش امیری، نیماز، ۱۴۰۰).
۵. دیوان حکیم فخرخی سیستانی (به کوشش محمد دیرسیاقی، شرکت نسبی اقبال، ۱۳۳۵).
۶. زمین سوخته (احمد محمود، نشرنو، ۱۳۶۱).
۷. شاعران زمان عسرت (گزیده شعر آلمانی پس از دو جنگ جهانی، ترجمه مهدی زمانیان، افکار، ۱۳۹۸).
۸. شکوه شقایق (تقد و بررسی شعرهای دفاع مقدس، ضیاءالدین ترابی، سماء قلم: قم، ۱۳۸۴).
۹. شورشیان آرمان خواه (ناکامی چپ در ایران، مازیار بهروز، ترجمه مهدی پرتسوی، ققنوس، ج ۶، ۱۳۸۲).
۱۰. گزیده شعر جنگ و دفاع مقدس (الانتخاب و توضیح سید حسن حسینی، سوره مهر، ۱۳۸۱).
۱۱. مجموعه اشعار گلچین گیلانی (گردآوری ک.ع. فرهنگ ایلیا: رشت، ۱۳۸۹).
۱۲. نگاره گلگون (کاغذین جامه و افزوده‌ها، سیمین بهبهانی، شرکت کتاب: ایالات متحده آمریکا، ۱۳۷۷).

○ عمران صلاحی (ضد نور) ^۱

در کنار پیاده رو مردی
کاغذ ضد نور می گیرد
تا شبانگاه
نور را پشت آن کند مخفی
بمب در آسمان چو جانوری
می کشد بو و می رود همه سو
نور در لانه می شود پنهان
مردمان ضد ظلمت اند ولی
کاغذ ضد نور می گیرند
تا نیفتند به دست دشمن، نور
تا شود هر دو چشم دشمن، کور

تهران، ۲۲ مرداد ۱۳۵۹

○ احسان طبری (شهید) ^۲

به شهیدان جنگ با تجاوزگران بعضی عراق

از برای من شهید

۱. نامه کانون نویسندهای ایران (ش ۴، آگاه، ۱۳۵۹، ص ۹۳).

۲. نامه مردم (د ۷، ش ۲، ۳۴۲، ۵ مهر ۱۳۵۹، ص ۱).

آن دلاوری است
 کاو برای مقصدم بزرگ
 جان فدا کند
 گر برادری و یا که خواهری است
 در ره وطن
 در سبیل رزم عدل و حق
 از برای خلق
 و آن که را جز غنیمتی به سود، امید نیست
 ور قتیل شد، شهید نیست
 ...

ای به مرزهای انقلاب
 خسته از گلوله عدو
 کشته در نهایت شباب
 با غرور و سرکشی
 جملگی شهید مردمید:
 پاسدار!
 ارتشی!

۱۳۵۹ مهر ۳

○ م. آزرم: نعمت میرزا زاده (تا آن سوی کرانه اروندرود) ^۱

سیمرغهای سینه البرز
 از روی یالهای دماوند
 - این برج دیدبانی ایرانشهر-
 بر گرده تهاجم توفان خشم خلق

تا آنسوی کرانه اروندرود
بال گشودند پُرشکوه.

تا مرزهای کشور کاوه
این خاک گاهواره آزادی و شرف،
از گلهای لاسخور وحشی قبیله‌های مهاجم،
یکباره گندزدایی شود

سیمرغ‌های دامن البرز
پیچان ز کامجویی اهریمنان
در آب‌های پارس
و شهرهای مرزی کشور
با خنجر هزار خشم فروخورده در گلو،
از شانه ستبر دماوند،
پولاد بال‌های تیز عصب راست کرده اوچ گرفتند،
ابر مهیب تند و باران مرگ بر سر دشمن شدند
با بارش هزار دوزخ انفجار به هر رگبار

هنگام صبح‌دمان دیروز
از خانه چون به دکه خَباز می‌شدم،
تا بوی صبح و نان تازه فراهم بیاورم،
در کوچه ناگهان،
دیدم غرور زخمی ایران،
در راستای قامت یک افسر جوان هوایی
شتاپناک

روان بود

و آن افسر نبرد رهایی
بی‌اعتنای طول صفت نان،

سر تا به پای جامه پروازی اش به تن،
 با قامت بلند فرامرز
 با قدرت اراده سهراب
 بیزار از پلیدی کاووس
 بی تاب از شقاوت ضحاک
 در راه پاسداری ایران زمین،
 می رفت تا نثار کند بی بهانه جان!

دیدم به چشم های من این چهره آشناست
 دیدم که دیده بودمش از این پیش
 در روزهای بهمن پنجاه و هفت
 در روزهای خُرد شدن های چنگ شاه به پتک قیام خلق
 در انفعجار کینه تاریخی سلاله بیدار رنج و کار
 در روزهای سرخ مسلح،
 در روزهای فتح دژ دشمن،
 بی اعتنا به موعظة دوستان سازش و سودا!
 دیدم که دیده بودمش آن روزها
 در جبهه مقدم پیکار خلق که می رزید
 و شیوه نبرد
 به رزم‌مندان خلق
 همی بی دریغ می آموخت
 و اکنون روانه بود باز شتابان
 تا رزم پاسداری میهن را،
 هم بر ستر شانه سیمرغ خویش
 بال کشاید به روی گرده طوفان
 با او به اوج آبی ژرفای آسمان وطن می شدم
 آن جا که از زلال عمیقش ستاره می نوشم

دریای مهربانی گسترده‌ام
آن‌جا که برج دیدبانی ایرانشهر
- بالا بلند مادر گیسو سپید
دماوند -

تا دورتر کرانه این مرز و بوم را نگران ایستاده است!

دیدم غرور زخمی ایران،
با بال‌های تومن آفاق پوی خویش
به جستی جهید
تا زبر بام این فلات!

روسوی ایستاده مادر گیسو سپید
دماوند سر فراز
به گرمی درود گفت.

در چشم او شرارة خشمی به برق اشک درخشید
گویی دو سوی صحنه در این برق خشم و اشک تجلی داشت:
یک سو درون خانه و یک سو کنار مرز.

این‌جا درون خانه چه‌ها می‌گذشت:
آلودگان به جامه پرهیز،
پا در رکاب تومن زین‌کرده قیام
به نیرنگ

بر نشسته و می‌تازند،
بر هر چه‌ها که خلق به سود ایشان گلوله به جان‌ها خریده است:
بر نو دمیده ساقه سبز هزار میوه آزادی
این نونهال رسته ز خوناب گورهای شهیدان!
اینجا درون خانه شگفتان،
این وحشیان بادیه

بر اشتراک کیه

گستته مهار می تازند،

بر هرچه گلبنی که در این خاک ریشه دارد و گلمیوه های دانش و زیبایی!
بر هرچه ها که بوی وطن دارد
اینان که شعر حافظ شیراز را درست نمی خوانند،
اما زبان بادیه شان فخر عالم است!

اینجا درون خانه چه ها می رفت:
خفاش های جهل، هراسان ز روشنایی دانش،
از عمق غارهای قرون با هزار فضله تعفن،
بر روشنایی مشعل دانش
به بال های لجن بار خویش
لجن می پراکنند.

با جیغ و قیل و قال
گرازان را،

از باتلاق ها به مزرعه های نشای علم روان می کنند
تا خون هر نهال جوان را حریص بنوشند
تا هرچه رستنی سنت ز ریشه برآورند
خورشید هر شکوفه شود پایمالشان
تا در پناه تیرگی شام جهل بیارامند.
این جا درون خانه چه بیگانگی سنت:
رزمندگان جبهه آزادی و رهایی این خلق،
- همزم های جبهه پیروزی -

هریک به گونه ای به دم تیغ های تهمت و تاراج!
وان پرچم هزار خاطره در تار و پود آن،
از کاوه تا که بابک و ستارخان
در شعله های جهل، فروزان!

آن جا کنار بستر اروندرود چه ها جلوه می نمود:
دریای خلق های هموطن شهرهای بندری و مرز
در زیر ابر آتش اهریمنان
در چنبر هجوم زره پوش های قوم مهاجم
آن جا برادران هم وطن خویش را نظاره همی کرد،
کانسان به پاسداری این آب و خاک پاک
به جان ایستاده اند
وز هر وجب به چنگ و به دندان خویش نگهبانند!

اما در این میانه دماوند ایستاده گران سر،
این مادر بلند قامت گیسو سپید
پیامی داشت
در آه گرم خویش شنیدم که نرم زمزمه می کرد:
«من نقش ترکتازهای فراون به حافظه دارم
فرزندا
اسکندر و معیره و چنگیزهای گوناگون،
اسبانشان به تیغ گونهای تیز دامنه ام پی شده است!
من بیشتر از آنچه تو بینی به چشم
در این خانه رمز و راز می دانم
اما
هشدار!
اکنون مجال خانه تکانی نیست!
نیمی ز چین دامن من
در کرانه های شرقی اروندرود می سوزدا!
گلبت شهراهی خرم و آبادانم،
آتش گرفته است

کارون ز خون پاک جوانانم،
گلگون شده است.

فرهاد را بگویید:
دیگر برای دخترکم شیرین،
قصصی نمانده است!

بر عاشقان درنگ روا نیست بیش از این
فرزند من به جبهه روان می شود
تا دامن شرافت خاکم هماره پاک بماند.
هنگامه نبودن و بودن،

میدان آزمایش تاریخی من است!
اکنون هزار خاطره از ایران،
اکنون هزار نسل ز تاریخ کشورم،
در این نبرد پاسداری میهن به جبهه می جنگند
وین لشکر ذخیره تاریخی،
سد عظیم پشتیبانی این رزم میهنی است!
گلخندۀ سپیده پیروزی نبرد همانا شکفتی است!
فردا...

.....

اما تو هوشدار

فرزندم!

فردا به جای خویش همان روز دیگر است
فردا مجال رفتن خاشاک خانه خواهد بود
آنگه که از خروش زمین را چنان بلرزاهم،
تا زیر پای لافزنان خاک سینه بشکافد
وز دامنم وحوش بدان دره های مرگ فرو ریزند!»

دیدم غرور زخمی ایران،

چرخید روی قله البرز و پر گشود شتابان به سوی غرب
 دیدم به دور دست آبی آفاق چون شهاب فرو می شد
 با پیج و تاب تندری اش آذرخش خشم فرو می ریخت
 در دور دست های نگاه و خیال من کم کم،
 در آن سوی کرانه ارون درود،
 در چتری از حریق و ستون های دود نهان گردید

هنگام صبح دمان امروز
 تا از سپیده جام بگیرم.
 تا از نسیم صبح خبرهای جبهه باز بپرسم.
 بر بام خانه ایستاده در آفاق سیر می کردم
 در ذهن من هنوز همان افسر جوان هوایی شتابناک
 گذر می کرد

دیدم فلق دمید همی پرشکوه تر
 از خون پاک تازه مگر سرخ تر شده بود؟
 گفتم
 مبادا!...
 آه!

اما

نه!

باز من او را دوباره خواهم دیدا
 فردای روزهای فراغت ز دشمنان در مرز،
 فردای دیر و زود،
 او را میان خلق توانم شناخت!
 او در میان خلق حضورش به چشم می آید:
 یا در میان جبهه آزادی و رهایی تاریخی،